

Zsarnay Lajos rövid életrajza

Misák Marianna

Prágai Lajos borsodi helyettes esperes így emlékezett Zsarnay Lajos halálakor:

„Igen, ő, mint tanár és Isten sáfára, mint minden magasabb lelkek, legfőbb gyönyörűségét a tudományokkali barátkozásban lelé. Azért nem volt már élte alkonyán vidék az emberi ismeretek nagy birodalmában, melyben tájékozva nem vala, - ő valóságos tudós volt. Ő, a mint tanított, úgy élt és tett. Ő feddhetetlen, mértékletes, igaz és szeretetteljes volt; kérést visszautasítani szíve nem volt, s kérték, midőn nem adhatott – hallgatással s arcvonásaiban olvasható sajonnal felelt, hogy a megtagadás ne fájjon, vagy éppen ne pírítson. A nyugalom, mely alakján s e méltóságos arcon ült, sem vérmérséklet következése, sem mesterkelt nem vala, hanem tükre a magával tisztában levő léleknek, s eredménye az akaraterőnek, mely nem engedé, hogy érzései tengerét az indulatok szellői felháborítsák.”¹

1802. január 1-jén született a Torna vármegyei Zsarnón² (Ma: Žarnov, Szlovákia.), amely a 19. században még jelentős magyar lakossággal bírt, napjainkban azonban elszlovákosodott. Többféle felekezet található a községben. A reformátusok temploma 1810-ben épült. Még napjainkban is – bár kis létszámmal – létezik és működik a református egyház.

Nemesi előnévként vette fel szülőfalujának nevét, s az egyháztörténelemben Zsarnói Zsarnay Lajosként vált ismertté. Apja Zsarnay Ferenc közbirtokos, anyja a nemesi származású Csécsi Zsuzsanna. Szülei házasságából három gyerek született: Ferenc, Lajos, Imre, mindhárom rendkívül szorgalmas és tehetséges diákjai voltak a Kollégiumnak. Ferenc nem fejezte be tanulmányait,³ inkább a sokat szenvedett, s korán megözvegyült anyja mellett maradt és földműveléssel foglalkozott. Imre jogi pályára lépett. Késmárkon és Losoncon volt jogtanár, majd pedig többször megválasztották Torna vármegye országgyűlési követének. Apját nagyon korán, 1809-ben elvesztette, ezért testvéreivel együtt anyja nevelte őket. A sárospataki kollégiumnak a híres Csécsi (Tsési)

¹ PRÁGAI LAJOS: Halotti egyházi beszéd a püspöknek, mint Isten sáfárának tulajdonairól. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete. Sárospatak, 1866. 17. p.

² Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, a Tiszáninneri Helv. Hitv. Egyh.-kerület szuperintendensének rövid életrajza. In: Protestáns képes-naptár 1866-ik évre. Szerk.: Ballagi Mór. Pest, é.n. [1865]. (továbbiakban: Zsarnay-életrajz, 1865.) 58. p.

³ Zsarnay Lajos szuperintendens. In: *Vasárnapi Újság*, 1865. 44. sz. (továbbiakban: Zsarnay-cikk, 1865.) 549. p.

család két tanárt is adott: id. és ifj. Csécsi Jánost.⁴ A források alapján nem egyértelmű az a közlés, miszerint Csécsi Zsuzsanna az ifj. Csécsi unokája. Tudunk arról, hogy Csécsi János megnősült, de felesége 1730-ban meghalt. Arra nézve nincs adat, hogy újránősült, s házasságából egy lánygyermek született.

Zsarnay Lajos első iskolái a zsarnói és a szeptsi oktatási intézmények voltak. Anyja gyermekei iránti titkolt vágya volt, hogy valamelyik fia majd elfoglalhatja a csécsiek tanári székét Sárospatakon.⁵ Ezzel a szándékkal íratta be Lajos fiát is 1811-ben a Sárospataki Kollégiumba. A gimnáziumi évek után a bölcsészet, a jogot és a teológiát is ugyanitt hallgatta. Tanárai között találjuk a történész Szombathy Jánost, a bölcsész Rozgonyi Józsefet, a latin költő Kézy Mózes, Nyíry Istvánt, Kövy Sándort, a jogtudományok professzorát, a teológia tudósait: Láczy Szabó Józsefet, Kálniczky Benedeket és Somosi Istvánt.⁶ 1824-ben Báji Patay István három gyermekének nevelőjeként lehetősége volt a Felvidékre menni, ahol a német nyelv elsajátítására kiváló alkalma nyílt. 1824 és 1826 között itt tartózkodott, s amellet, hogy szépen elsajátította a német nyelvet, megtanult franciául, s a rajzban és zenében is tökéletesítette magát. Az iskola szabályzata azonban minden togatus diákja számára csak egy év távollétet engedélyezett, ezért 1825-ben Báji Patay István levélben fordult a főkonzisztóriumhoz, és kérte, hogy Zsarnay Lajos számára még egy évet engedjenek meg távol maradni az iskolától.⁷ A távollét egy éves megszabása a Kollégium részéről a „szilajabb hajlandóságú” diákok érdekében történt, akiket így próbáltak megóvni, és erkölsi tisztaságukat megőrizni. Valószínű, ismert volt e törvény Báji Patay István előtt is, ezért írta a konzisztórium számára, hogy Zsarnay személye ebben a tekintetben nem ad okot aggodalomra: „Úgy, de fiaimnak említett Nevelője, mind a Feő Tisztelendő Consistorium több Nagyrdemű Tagjai, mind főképp a Professoratus előtt erkölsi jó

⁴ Id. Csécsi János (1650–1708) a pataki kollégium történetének jelentős alakja. Gyermekkorában török fogságba esett. Szabadulása után családjával együtt Kormos Ferenc csécsi birtokára ment. Tanulmányai végeztével Kassán, Debrecenben, Gyulafehérváron, Tállyán tanított, majd külföldi tanulmányútra indult. Megfordult Utrechtben, Leidenben és Franekerben. 1686-tól már a pataki iskola élén látjuk. 1687-ben, miután a jezsuiták újra elfoglalták az iskolát, a tanulók nagy részével Göncre ment, s megalakították a sárospataki-gönci iskolát, amit 1695-ben a jezsuiták szintén bezártak. Ezután Kassán folytatta tovább működését mindaddig, míg a Rákóczi-szabadságharc idején vissza nem adták a kollégiumot a reformátusoknak. Ifj. Csécsi János (1689–1769) Kassán és Sárospatakon, külföldön Utrechtben, Franekerben és más egyetemeken tanult. 1712-től élete végéig sárospataki tanár, apja tanszékét foglalta el. Nehéz természete következtében a diákság is két pártra szakadt. 1734-ben Csécsit és tanártársát is elbocsátották.

⁵ Zsarnay-életrajz, 1865. 58–59. p.

⁶ SZÍVÓS MIHÁLY: Emlékbeszéd néhai főtisztelteű Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete. Sárospatak, 1866. (továbbiakban: SZÍVÓS, 1866.) 21. p.

⁷ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár (továbbiakban: SRKTGyL) B.LXVIII. 20,585.

tulajdonságairól annyira esmeretes, hogy őtet féltetni nem lehet, de attól se, hogy a tudományokba hátra maradna, mert ő már akkor még el fiaimmal, midőn Just is és a Theologiat is mint első eminens elvégzte esmeretes szorgalmatossága által, magát jó könyvek olvasásánál fogva a Tudományokba még inkább tökéletesítheti.”

Zsarnay Lajos ifjú éveiről nagyon szűkszavúan szólnak a források. Ezért is értékes az iménti levélrészlet, hiszen következtetni tudunk belőle arra, milyen jól és szorgalmasan töltötte diákéveit. Báji Patay úgy említette őt, mint eminens tanulót, s nem véletlen, hogy őt választotta fiai nevelőjéül. Báji Patay kérésének minden bizonnyal eleget tett a konzisztórium, mert Zsarnay csak 1827-ben tért vissza Sárospatakra, ahol a retorikai osztály köztanítója, a következő években pedig a keresztény erkölcsstannak s a jogi tudományoknak lett helyettes tanára.⁸ A jogi és politikai tudományokat oly mértékben sajátította el, hogy 1829-ben, amikor Kövy Sándor már halálos ágyában feküdt, ő vezette le nagy elismeréssel a szokásos évi szigorlatot és közvizsgát.⁹

Eleinte jogi pályára készült, de miután 1829-ben megválasztották a Gyakorlati Teológia Tanszék rendes tanárává, illetve a főiskola lelkészévé, ez utóbbiak mellett döntött.¹⁰ Erre a hivatalra való meghívásról Szathmáry József 1831-ben írt leveléhez csatolt mellékletből – mely tulajdonképpen egy 1829 júliusában készült jegyzőkönyv – bővebben értesülünk. Az 1829. július 13-án Sárospatakon tartott generális gyűlésen olvasták fel azt a jegyzőkönyvet, mely a július 9-én tartott gyűlés határozatait rögzítette, megismételve az ott elhangzottakat. Ebből megtudhatjuk, miért éppen Zsarnay Lajost választotta a Főiskola vezetése a professzori állásra: „Mind erköltsi jó characteréről, mind tudományos kiformaltatásáról magát esmeretessé tette.”¹¹ A tanszéki feladatokra egyrészt ő sem érezte kellőképpen felkészülnek magát, ezért a jobb hozzáértés érdekében kérvényezte külföldi egyetemeken való tanulását, másrészt pedig a Főiskola vezetése is úgy látta, hogy „jövendőkre függesztett szép reménységünk, a meg nevezett ifjú által óhajtott tellyesedésre juthatnának, szükségesnek ítéltetett és meghatározottatott, hogy a Német Országi nagyobb oskolákat, különösen a Göttingai Universitast látogassa meg, ahol minekutánna egy esztendő lefolyta alatt, két cursus idején a tzeljára tartozó tudományokból leczkéket hallgasson.” A külföldi egyetemeken való tanulásnak erős anyagi vonzatai voltak. Ezért mind a főiskola, mind pedig az egyházkerület támogatására szükség volt, amit meg is kapott. Az egyházkerületnek ezt a pénzüsszeget össze kellett gyűjtenie, hiszen ebben az időben a püspök bevallása szerint anyagiakban nem bővölködtek: „Sok szükségekkel küszködő köz cassánk e tehernek viselésére elégtelen.”¹² Több feljegyzést is találunk arra nézve, hogy kik és mennyi összeggel járultak hozzá részben

⁸ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. 14. köt. Bp., 1914. 1923. col.

⁹ Zsarnay-cikk, 1865. 549. p.

¹⁰ Zsarnay-cikk, 1865. 549. p.

¹¹ SRKTGYL, B. LIV. 23,308.

¹² SRKTGYL, B.LII. 22,319.

Zsarnay, részben pedig egy másik tanár, Milotay József külföldi tanulmányútjához. Gyűjtéseket szerveztek mind magánszemélyek, mind pedig a Miskolcon működő céhek körében. Id. Szathmáry József Miskolc város főbírájához intézett levelében a bíró segítségét és közbenjárását kérte a két jelölt külföldi tanulásának támogatásában. Bakos György a felkérésnek eleget téve gyűjtést rendezett, és listát készített az adakozó céhekről. A pénzt átadta, hogy annak rendeltetésére kiadhas-sák. Zsarnay a megszabott támogatást két ízben vette át, melyekről mindkét ízben elismervényt írt. Először 1829. augusztus 14-én, másodszor 1830-ban.¹³ Több forrás is említést tesz a kiutalások éveiről, illetve a pontos összegéről.¹⁴ A tanulására szánt segítség 900 forint volt. Az indulásra szükséges pénzösszeg tehát mind Zsarnay, mind pedig Milotay számára összegyűlt, így már 1829-ben elindulhattak külföldre. Másrészt pedig, ahogyan a beszámolóból kiderül, Bécsbe is utánuk küldték a még szükséges támogatást.

Zsarnay Göttingenben eltöltött éveiről keveset tudunk. A *Vasárnap* Újságban megjelent életrajz szerint az akkori idő legjelesebb tanáraitól hallhatta a teológiai tudományokat és tanulmányozta a keleti nyelveket.¹⁵ Kétéves külföldi tartózkodásának minden lehetőségét kihasználta, hogy ezekben a tudományokban előre jusson. Nem sokkal hazautazása előtt, 1831. március 21-én Szathmáry Józsefnek írt leveléből kapunk némi betekintést ottani éveiről.¹⁶ Külföldi távolléte alatt is személyes levelezésben állt a püspökkel. Levelében először beszámolt az ottani helyzetről, majd arról, hogy milyen hatása van a történelmi eseményeknek az egyetem életére, ugyanis ottlétének második évében forradalom tört ki, a tanulók szétoszlottak, az egyetemen megszűnt a tanítás. Ezért Göttingenből átment Bazelbe, majd meglátogatta a genfi, a berni és zürichi egyetemeket, ahol tudományos, egyházi és népnevelési viszonyok tanulmányozásának szentelte az idejét.¹⁷ Hazautazásának tervét szintén megosztotta vele.¹⁸ Ugyancsak ebben a levelében találunk néhány adatot arra, hogy a legtöbb idejét az arab nyelv elsajátítására fordította. Azon túl pedig: „Hivatalomhoz egyenesen a Homileticát dolgozom, Köster Schott után, ezek bizonyosan tudományosabbak, mint Ammon, kit T. Látzay Úr volt kedves Tanítónk használt.” Teológiai gondolkodása még göttingeni utazása előtt kiformálódott, s bár új lehetőségek nyíltak meg előtte, ezek már kialakított vonalán nem változtattak. Szintén a püspökhöz írott levelében utalt erre: „Theologusi, már az előtt is nyílt szívvel jelentett vallomásom mellett meg maradok híven – Schleyermacher gondolkozását becsülöm – noha csintalan sokszor homályos írásmódját nem kedvelhetem.”

¹³ SRKTGYL, B.LII. 22,330.; B.LIII. 22,796.

¹⁴ SRKTGYL, B.LVI. 24,726.; B.LX. 26,393.; SRKTGYL, B.LIII. 23,155.

¹⁵ Zsarnay-cikk, 1865. 549. p.

¹⁶ SRKTGYL, B.LIII. 23,043.

¹⁷ Zsarnay-cikk, 1865. 549. p.

¹⁸ SRKTGYL, B.LIII. 23,043.

1831 augusztusának közepén visszatért, hogy a Láczy Szabó József halálával megüresedett lelkészi,¹⁹ illetve a gyakorlati teológiai tanszéken feljárnott állást betöltse. Október 15-én tett fogadalmat.²⁰ Novemberben foglalta el tanári hivatalát, melyet harminc éven keresztül lelkiismeretes hűséggel végzett.²¹ A pataki iskola erős személyiséget és támaszt nyert benne, hiszen a későbbiek során nemcsak szóval, írással, de tetteivel is rászolgált arra a bizalomra, amellyel megválasztásakor jutalmazták.²² Szívós Mihály miskolci tanár a Miskolcon 1866. június 17-én az új templomban tartott megemlékezésen mint tanárt méltatva mondta el, hogy Zsarnay Lajos lelkiismeretesen szívére helyezte hallgatóinak „miként kell a szelídség és alázatosság ezen hivatalát úgy folytatni, hogy magasztos céljának megfeleljen. Hogy az ige, ha kell, legyen balszam, mellyel a lelkipásztor a szenvedők vérző sebeit kötözgeti; legyen vigasz, a melylyel az özvegyek és árvák könnyeit letörli; legyen, ha kell, büntető vessző, melylyel az álság palástjába rejtőzött bűnt megfenyíti.”²³

Időközben megnősült, feleségül vette Láczy Szabó Ágneszt, az akkori sárospataki lelkipásztor, egyházi író, Láczy Szabó József leányát. A Sárospatakon jelenleg is álló Rákóczi u. 22. szám alatti házban laktak. Ezt feleségével együtt építette 1831-ben. 1831 és 1860 között élt itt családjával. Miskolcra költözése után veje, Antalfi János gimnáziumi, későbbi főiskolai tanár költözött a házba.²⁴

1832-ben „diétai papnak” választották, így szinte tanári pályájának kezdetétől – képviselve egyházkerületét az országgyűlésen²⁵ – egyházipolitikai tevékenysége is kibontakozott. Az országgyűlési tanácskozásokról híven beszámolt a püspöknek. Az iskola könyvtára számára pedig országgyűlési követsége emlékére – bár még Pozsonyban tartózkodott – az addig kijött törvényeket és határozatokat megküldte.²⁶

Az ifjúság tanítása és nevelése mellett a főiskola anyagi és szellemi érdekeinek az előmozdítását is fontosnak tartotta. 1842-ben munkája és fáradozása révén alakult meg a tanári „nyugintézet”: „Alól írtak oktató társainktól kiküldetve lévén a végett, hogy egy társulatunk minden egyéneinek szívében buzgó óhajtássá vált, és az idő lelkétől is megérlelt azon eszmének: a hivatalaikban elgyengült és megélemedett oktatóknak s a megholtak özvegyeinek s árváinak sorsa biztosítassék közöttünk és általunk miként lehető kivitele felőlli tervet készítenénk, véle-

¹⁹ Zsarnay-cikk, 1865. 549. p.

²⁰ SRKTGYL, B.LIV. 23,296.

²¹ Zsarnay-életrajz, 1865. 60. p.

²² Zsarnay-cikk, 1865. 549. p.

²³ Szívós, 1866. 23–24. p.

²⁴ BALASSA IVÁN: Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sárospatak, 1994. 238. p.

²⁵ SRKTGYL, B.LV. 23,894.

²⁶ SRKTGYL, B.LV. 23,993.

ményünket következőkben nyilvánítjuk.”²⁷ Ezzel a bevezetővel kezdődik az a többoldalas, minden részletre kiterjedő tervezet, melyet kizárólag a sárospataki iskolában tanító tanárok számára készített el néhány társával együtt. Ezzel tulajdonképpen megteremtette azt az alapot, mely a tanároknak öreg korukra, vagy haláluk esetén családjuk számára nyújtott támogatást. A legfőbb ok, amiért fontosnak tartotta egy ilyen nyugdíjintézet létrehozását nem volt más, mint „hogyan egyesünk a legszívesebb igyekezet, és legszilárdabb akarat mellett is alig képesek gyakran saját és övéik csak jelen bajain is segíteni, arra nézve pedig, hogy különben is csekély fizetésünkből megéledett korunkat, s majdan lehető özvegyeink s árváink jövőjének sorsát biztosíthassuk.”²⁸ Miután a tervezet elkészült, minden oktató megkapta véleményezésre. A pontos nevét „oktató-nyug-pénz intézet”-ként határozták meg. Tagjai kizárólag csak a sárospataki főiskola oktatói, „és jövőjében ugyan ezen Fő iskolában lehetendő rendesen meghívott s az Iskola közpénz tárából fizetendő mesterek, kik az ifjúságot valamely művészetben vagy gyakorlatban oktatnák, házasságok és nőtelenek egyaránt.”²⁹ Természetesen ahhoz, hogy a nyugdíjintézet működőképes legyen, biztosítani kellett az anyagi bázist, amit több forrásból kívánt előteremteni. Egyik forrás volt az a hozzájárulási összeg, amit a már tanító tanárok, illetve az újonnan jövő tanárok számára előírt. A „nyugdíjintézet” tervezet elnyerte a sárospataki tanárok tetszését, s bár nem találunk sok utalást a későbbi működésére, elfogadták, és a kevés rendelkezésünkre álló forrás alapján megállapíthatjuk, hogy működőképesnek bizonyult.

Az 1848–1849-es évek részben sikereket, részben végzetes eseményeket hoztak. A forradalom győzelme után a magyar kormány a fegyveres önvédelem útját választotta.³⁰ A bécsi kormány nem csupán a szabadságharc után, hanem már előtte is a magyarországi protestánsok jogainak, működésének korlátozására törekedett, akik a korábbi századokban folytatott küzdelmekhez híven 1842-től óvatosságot magatartásukat félretéve küzdöttek az ország jogaiért és saját szabadságukért. Az 1848. évi 20. tc.-ben kimondott teljes vallásszabadság meghozta küzdelmük eredményét. Ennek a törvényeknek a meghozatalával megszűnt Magyarországon a római katolikus egyház kiváltságos helyzete azzal, hogy kimondta az egyenlőséget és kölcsönösséget a református, evangélikus, unitárius és ortodox egyházak között.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után az ország, benne az egyházak és az iskola élete is megváltozott. A szabadságharcot megelőző években az iskola diáklétszámának évi középértéke 1350 körül volt.³¹ A forradalom leverése után az 1849-es tanév nagy nehézségek közepette indult meg. Részben mert karácsonyig mindössze 130

²⁷ SRKTGYL, B.LXV. 28,837.

²⁸ SRKTGYL, B.LXV. 28,837.

²⁹ SRKTGYL, B.LXV. 28,837.

³⁰ CSOHÁNY JÁNOS: A Habsburg-önkényuralom változásai. In: *Confessio*, 1979. 3. sz. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1979.) 65. p.

³¹ SRKTGYL, B.LXXI. 32,381.

felső, és valamivel több mint 100 középiskolai tanuló érkezett vissza a kollégiumba, részben pedig a szabadságharc miatt megromlott rend is nehezen állt helyre.³² Nehezítette az iskola és a diákság életét a várost megszálló katonaság jelenléte is, akiknek egy részét a Kollégium szomszédságában lévő majorságban szállásoltak el, nem kevés feszültséget okozva ezzel a diákokban. Szinte alig kezdődött meg az oktatás, mikor az iskola 1850 elején újra elnéptelenedett. Kiváltó oka a helyőrség parancsnokának kijelentése volt: „Nem szeretnék most deák lenni, mert észre sem veszik az urak, amikor körülfogjuk az iskolát és az ifjakat mind elfogjuk katonának.” A tanítás csak márciusban indult újra. A következő tanév megkezdése talán még sokkal vészterheesebbnek bizonyult. Az akkori rektor, Gortvay János így jellemezte a kialakult helyzetet: „Főiskolánk felett ismét vészes fellegek tódultak össze, sújtó villámokkal terhelve – s már meg is dördült a borúság.”³³ A vést jósló jövődőlés bekövetkezett, mikor az iskola arra kényszerült, hogy volt honvéd diákjainak névsorát az illetékesek felszólítására kiszolgáltassa. Erre azonban mégsem került sor, mivel az adatok összegyűjtésének elodázásával sikerült annyi időt nyerni, hogy a következő évre már a lista beküldése elvesztette aktualitását. Úgy tűnt, hogy minden rendeződött, a diákok létszáma megnövekedett, a megszakadt rend helyreállt. De a „vészes fellegek” korántsem oszlottak el, sőt az iskola még súlyosabb politikai és gazdasági problémák elé nézett.

Haynau – bár maga is református vallású volt – meg volt arról győződve, hogy a forradalomért, és az egész kialakult helyzetért a protestánsok, ezen belül is a kálvinisták a felelősek, ezért mindent megtett felkutatásuk és megbüntetésük érdekében. Első intézkedései a vezetőket sújtották. Agyonlövötte azokat a lelkipásztorokat és tanítókat, akikre rá tudta bizonyítani, hogy támogatták a szabadságharc ügyét.³⁴ Haynau intézkedései egyaránt sújtották mind a protestánsokat, mind pedig a katolikusokat. A római katolikus püspökök éppen úgy szenvedtek bebörtönzést, mint a protestánsok.³⁵

Haynau már 1849. júniusában megkezdte a lelkészek kivégzését. A Kollégiumban végbemenő eseménysorozat része volt ezeknek az intézkedéseknek. Mindez nemcsak az országot, de minden egyházkerületet új helyzet elé állította. Bár mindenki az udvar irgalmában bizakodott, hiszen mind Anglia, mind pedig az orosz cár kegyelmet javasolt, továbbá „ezreket nem ölhetnek meg” – ez azonban hiú ábrándnak bizonyult. A protestáns egyházak is reménykedtek, hogy a régi úton haladhatnak tovább, megmaradhat autonómiájuk. Minden vélt vagy várt remény szertefoszlott, mikor Haynau – élve az uralkodótól kapott hatalmával –

³² BARCZA JÓZSEF: A Kollégium története 1849-től 1919-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Bp., 1981. (továbbiakban: BARCZA, 1981.) 156. p.

³³ SRKTGYL, B.LXXI. 32,381.

³⁴ BÍRÓ SÁNDOR – BUCSAY MIHÁLY – TÓTH ENDRE – VARGA ZOLTÁN: A Magyar Református Egyház története. (1949) Sárospatak, 1995. (továbbiakban: BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA, 1995.) 329. p.

³⁵ CSOHÁNY, 1979. 66. p.

megkezdte az egyházi téren történő „rendcsinálást.” Már az 1849. szeptember 18-i rendeletével betiltotta az egyházi gyűléseket, ezzel pedig lehetetlenné tette a testületi kormányzásra épült egyházigazgatást.³⁶ A magyarországi protestáns egyházak belső szervezetét pedig a következő évben, 1850. február 10-én kibocsátott rendeletével szinte megsemmisítette. *A protestáns egyház kormányzatáról az ostromállapot idejére* címmel 9 pontban foglalta össze rendeleteit.³⁷ Elsőként megszüntette a világi vezetők működését, hatáskörüket a püspökökre ruházta:³⁸ „Azon szándéktól vezetette, hogy azon szomorú állapot, melybe a protestáns egyház Magyarországon a hivatali hatalommal előjáróinak néhányai által pártcélokra történt visszaélése, s a népnek felkelésre csábíttatása által ejtetett, megjavíttassék, s az e vallásbeli községeknek az alkotmány biztosított jogaik gyakorlata még az ostromállapot alatt is az ez által kijelölt föltételek mellett lehetségessé tétessék.”³⁹ A protestáns egyházak 1791 óta a paritás elve alapján működtek, ami azt jelentette, hogy lelkészek és világiak egyaránt részt vesznek az egyház irányításában. A világi vezetők befolyása és támogatása letiltásával mind a református, mind az evangélikus egyház legnagyobb támaszát veszítette el. Haynau mindezt jól tudta, s ezzel tulajdonképpen gyengíteni kívánta az egyházak helyzetét. A gyengítés másik eszköze volt, hogy a négy evangélikus püspököt elmozdította állásából, néhányukat bebörtönöztette, állásukat pedig megüresedettnek nyilvánította. A megüresedett helyekre maga nevezett ki megbízható lelkészeket, akiknek fizetését az államkincstárból folyósította.⁴⁰ Továbbá felfüggesztette a protestáns egyházak önkormányzatát osztrák helytartóságok irányítása alá helyezve őket.⁴¹ Az abszolutizmus egy birodalom, egy vallás eszméje nem nézte jó szemmel a protestáns egyházak autonómiáját, így azt igyekezett megszüntetni, mivel ez akadálya volt annak, hogy Magyarországot beolvassák a birodalomba. A magyarországi protestantizmusra úgy tekintettek, mint az egységes birodalmat veszélyeztető rebellió fészkeire. Autonómiájuk felfüggesztésével a bécsi kormány mindenkor kiszolgálójává, illetve megbízható támaszává akarták formálni. „Az egységes birodalom elve egységes egyházkormányzati szervezet kialakítását igényelte.”⁴² Erre a célra a kormány olyan közös szervezet kiépítését tervezte, melynek felső vezetését saját hivatalnokai által a kezében

³⁶ BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA, 1995. 329. p.

³⁷ SZATMÁRI JUDIT: A politikai élet színtere? (avagy világiak részvétele az egyházi gyűléseken az 1850-es években) In: *Aetas*, 2012. 1. sz. 54. p.

³⁸ A protestáns egyházak kezdetben ezt úgy értelmezték, hogy csak a kerületek főgondnokainak működését szüntette meg a rendelet, s az egyházmegyéket nem. Ezért Haynau egy későbbi rendeletben külön tiltotta el az egyházmegyéék világi vezetőit az egyházuk életében való részvételtől.

³⁹ BARCZA, 1981. 157–158. p.

⁴⁰ CSOHÁNY, 1979. 66. p.

⁴¹ ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar honi protestáns egyház története. Bp., 1907. (továbbiakban: ZSILINSZKY, 1907.) 677. p.

⁴² CSOHÁNY, 1979. 66. p.

tudta tartani. Betiltott mindenféle gyűlést, tanácskozást és választási eljárás megindítását.⁴³ A püspökök tanácskozhattak az esperesekkel, illetve néhány bizalmi férfival egyházi vagy iskolai ügyekben, de csak bizonyos feltételek mellett. A 4-4 egyházkerület beosztását az ország katonai beosztásához kellett igazítani. Egyházi és iskolai alapítványok kezelése miatt szükséges gyűléseket csakis kerületi kormánybiztos jelenlétében, előzetes engedély nélkül pedig csak presbiteri gyűléseket tarthattak. A kormánybiztos feladata volt megakadályozni, hogy politikai kérdések tárgypontként merüljenek fel. Megtiltotta a megüresedett püspöki székek betöltését.

A Tiszáninneri Egyházkerület Haynau rendeletét több mint két héttel később, 1850. február 27-én kapta meg. A Sárospataki Kollégium életében szinte kezdettől fogva nagy szerepet játszottak a bőkezű világi patrónusok, akik nem csak segítségükkel, de munkájukkal, közbenjárásukkal, befolyásukkal is sokat tettek érte. A rendelet kézhez vételétől azonban nem vehettek részt a Kollégium igazgatásában, ami nagy vesztesége volt az iskolának. A Kollégium életében gyakorlattá vált nyilvános vizsgák tartása most szintén lehetetlenné lett. Ezeken a vizsgákon megjelentek a Kollégiumot támogató és fenntartó személyek, akikkel így módon is ápolták a személyes kapcsolatot. Barcza József írja, hogy a kialakult helyzetre tekintettel „Apostol Pál püspök 1850. május 3-án kelt leiratában óvott az érdekelt hozzátartozók és érdeklődő tömegek előtt végbemenő közvizsgáktól, mint amelyek »valami gyűlés színét hordozzák magokon, mitől pedig most, mennyire lehető, óvakodni kell.«.”⁴⁴

Az egyházi iskolák önrendelkezési jogának felfüggesztését az állami szervek irányítása és ellenőrzése követte. A császár az ország katonai körzeteinek megfelelően külön szerveket, vagyis iskolai hatóságokat állított fel. Sárospatakat a kassai körzethez rendelték, melynek biztosa azonnal megjelent az iskolában, és hivatalos vizsgálatot tartott. A Kollégium minden területéről alapos jelentést kért.⁴⁵ Mint egy újabb „vésszes felleg,” olyan volt a következő rendelet, melynek az eddig kiadott rendeletek előfutárai voltak. 1850. szeptember 7-én jelent meg az iskolákat szabályozó *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen* miniszteri rendelet, amelynek kötelező bevezetését minden középiskola számára előírták. Tagadhatatlan, hogy az Entwurfnak sok pozitívuma volt és nagyon haladó szellemiségű programot fogalmazott meg, de Magyarországon kevés volt azoknak az intézményeknek a száma, melyek a benne leírtaknak megfeleleltek volna. Ezek közé tartozott a sárospataki iskola is. A protestáns iskolák sajátos felépítéssel és rendszerrel működtek, éppen ezért az Entwurf bevezetése sok tekintetben elutasításra talált. Az osztrák abszolutizmus, mely minden területen egyeduralomra tört, célját e rendeleten keresztül is el akarta érni. Az elutasítás mögött ezért nem a maradiságot vagy éppen a protestán-

⁴³ ZSILINSZKY, 1907. 677. p.

⁴⁴ BARCZA, 1981. 158. p.

⁴⁵ SRKTGYL, B.LXXI. 32,539.

sok szűklátókörű magatartását kell látnunk, hanem sokkal inkább autonómiájuk féltését⁴⁶ és nemzeti érdekeiket. Bevezetése elleni tiltakozásuk mögött azonban nem csupán ezek, hanem gyakorlati kérdések megvalósíthatatlansága is állt. Az Entwurf a gimnáziumot az 1-4 osztályból álló al- és az 5-8 osztályú főgimnáziumra osztotta. Maximalizálta az osztályok létszámát, melyeknek élére osztályfőnököket rendelt. Bevezette a szakoktatást, kötelezővé tette a tanárképesítés megszerzését. Minden gimnáziumban az igazgatón kívül 12 tanárból álló tanári kar meglétét, azok fizetését, illetve egységes tanrendszert, kötelező tankönyveket írt elő. Nagy súlyt fektetett a latin, a görög, de különösen a német nyelv tanítására, amit a gimnáziumok minden osztályában tanítani kellett, a jogakadémiákon pedig német nyelvű előadások tartását kívánta meg.⁴⁷ Más iskolákhoz hasonlóan Patak is joggal sérelmezte ezeket a kötelezően előírt követelményeket, de különösen a tanárok képesítését, az újabbak beállítását, felügyeletük előírt módját és a tankönyv cenzúráját. Tiltakozásuk alapja volt, hogy mindez „a protestáns tanítási szabadsággal homlokegyenest ellenkezik”.⁴⁸

Az Entwurf értelmében a Sárospataki Kollégiumnak olyan gazdasági alappal kellett volna rendelkeznie, ami alapján eleget tehetett volna az előírásoknak, különösen is a tanárok fizetését és az iskola felszereltségét illetően. A protestáns gimnáziumok évszázados hagyományokra épülő gyakorlat szerint működtek, amely rendes tanárookra – kikből kevés volt – és a primárius diákok soraiból kikerülő segédtanárookra épült, akik fölött az akadémiai tanárok gyakoroltak felügyeletet. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer és gyakorlat az Entwurf értelmében megengedhetetlen volt. Az iskolának azonban keresnie kellett a lehetőségeket, hogy eleget tegyen a rendelkezésnek, hiszen amennyiben nem tette, elvesztette nyilvánossági jogát. Amellett, hogy megvolt az igyekezet – Barcza József szerint –, a Kollégium megpróbálta kijátszani az Entwurf politikai tendenciáját, mégpedig úgy, hogy formailag és felszínesen tett eleget néhány követelményének.⁴⁹ Igyekezetüket mutatja Zsarnay Lajos 1852. január 4-én kelt levele is, melyben a püspöknek számol be eddig elért eredményeiről. „A S. Pataki Főiskola jelen szervezését mutatja, a mint azt a Septemberben tartott egyházkerületi tanácskozmány a miniszteri rendeletek szerint átalakítani rendelé [...] Az iskola szervezése [...] valósággal életbe lépett, azon különbséggel, hogy némely tantárgyakban, minő a görög nyelv [...] azon osztályok, mellyek azt az előtt nem tanulták, most még csak a nélkülözhetetlen elő ismereteket tanulják. A Jogakadémiában a megnevezett Tanárok egész szorgalommal tanítják a kijelölt s parancsolt tanulmányokat.”⁵⁰ Majd egy későbbi, szeptember 23-án kelt írásában arról ír, hogy az osztá-

⁴⁶ Az eddigi békekötések, illetve az 1791. 26. tc. alapján az állami felügyeletet elfogadhatatlannak tartották, az Entwurf kötelező voltát pedig jogellenesnek.

⁴⁷ BARCZA, 1981. 158–159. p.

⁴⁸ SRKTGYL, B. LXXII. 33,049.

⁴⁹ BARCZA, 1981. 163. p.

⁵⁰ SRKTGYL, B.LXXIII. 33,375.

lyokban az osztályfőkönyvet bevezették, továbbá hogy a könyvtár minden hivatalosan előírt és javasolt tankönyvet beszerezett.⁵¹ Diplomáciai úton is több próbálkozás történt a Kollégium érdekében. Követek jelentek meg a császár, majd Bach miniszter előtt, de fáradozásuk eredménytelen volt. Sőt a miniszter abbéli reményét is kifejezte az előtte megjelent Kapy Istvánnak, hogy az iskola hamarosan megszűnik. „Hiába vannak elégséges mértékben alapítványai, »az semmit sem használ. Magok az okai, mert autonómiájukhoz nagyon ragaszkodnak.«”⁵² Az iskola elvesztette nyilvánossági jogát, semmiféle bizonyítványt nem adhatott ki. Hivatalos indok: nincs biztosíték sem az igazgató, sem a tanárok erkölcsi és politikai jelleme felől.

Mindeközben, mivel az egyházkerület is elvesztette önrendelkezési jogát, nem tudta intézményei számára az iskolai tőkék kamatainak behajtását biztosítani. Az akkori püspök, Apostol Pál a tanári kar számára azt tanácsolta, hogy vidéken keressenek maguknak állást, míg a helyzet nem változik. De Zsarnay Lajost még ebben a helyzetben sem ragadta magával a kétségbeesés, hanem ezt mondta: „Nekünk önerőnkől is fel kell tartani főiskolánkat. Ha az egyházkerület nem működik, munkálkodjunk mi, mert Isten is csak azt segíti, ki munkálkodik. Alakítsunk saját körünkből gazdasági választmányt, mely főiskolánk anyagi érdekeire felügyeljen.”⁵³ Ezzel létrejött a gazdasági választmány, melynek legbuzgóbb tagja munkása volt mindaddig, míg Miskolcra nem költözött. Miután a főiskolai életnek ez a része rendeződött, figyelme a szellemiek felé fordult. Felismerte, hogy a szellemi munkásság megindulását, az irodalmi tevékenység fokozását is jutalmazás révén lehet felébreszteni, illetve növelni, ezért szorgalmazta, hogy a tanárok által készített eredeti munkákat, legyenek azok akár népiskolaiak, akár gimnáziumiak, bizonyos összeggel jutalmazzák. „Mily nagy nyereség az a főiskolára minden tekintetben, ha tanárai irodalmi férfiak is.”⁵⁴ Fáradozásainak hamar sikere lett. Az egyházkerület 16 pengő forintban állapította meg az eredeti művek ívenkénti díjazását.

A protestáns oktatási intézményekben még zajlott az Entwurf elleni küzdelem, mikor már az egyházak ellen készülöben volt egy újabb, az abszolutista hatalom egységesítési törekvéséből származó rendelet. Egyes történészek állítása szerint nem érte váratlanul a protestánsokat a császári pátens, míg mások szerint igen. Az 1856-os törvénytervezet visszautasítása, és az azt követő hároméves hallgatás azt sejtette, hogy a tervezet nem kerül bevezetésre. „Nem tudták, hogy a kormányzat hallgatása, korábbi felirataik válasz nélkül hagyása a minisztériumban

⁵¹ BARCZA, 1981. 159. p.

⁵² SRKTGYL, B. LXXIII. 33,972.

⁵³ Szívós, 1866. 24. p.

⁵⁴ Szívós, 1866. 25. p.

folyó lázas munkát takarta.”⁵⁵ Az 1859. szeptember 1-jén megjelenő császári nyílt parancs, a pátens, és az azt követő (szeptember 2-i) miniszteri rendelet, vagyis végrehajtási utasítás végleg rendezni kívánta a protestáns egyházak birodalmon belüli helyzetét, mégpedig hatalmi szóval.

A pátens nem csupán Magyarországot érintette, hanem kiterjedt a Vajdaságra, a Temesi bánaságra, Horvátországra, Szlavóniára és a katonai határőrvidékekre egyaránt. 58 paragrafusban rendelkezett az egyházi képviselőkről, kormányzatról, iskolákról, tisztviselők választásáról, uralkodói felügyeleti jogokról stb.⁵⁶ Nagyjából a régi, egyszer már visszautasított alkotmánytervezetet parancsolta rá a magyar protestáns egyházakra. A református egyház régi fejlődésével mit sem törődve változtatta meg külső hatalmi szóval az egyház belső szerkezetét, iskola- és oktatásügyét, valamint az államhoz való viszonyát. Megjelenésével eltörölte az egyház régi, több mint 300 éves jogait. „A pátens kiadása nem egyéb, mint egy tollvonással való eltörlése annak a háromszázados múltnak, melyet annyi vér és könny szentelt meg, – a legnagyobb igazságtalanság, mely a magyarországi protestantizmust 300 év alatt érte.”⁵⁷ Zsarnay Lajos, ekkor már mint egyházkerületi főjegyző Apostol Pál szuperintendens mellett, a Tiszáninneri Egyházkerület részéről nyíltan szállt szembe a királyi paranccsal. Tevékenységének ezt a fejezetét következő tanulmányunkban tárgyaljuk.

A Tiszáninneri Egyházkerület életében 1860-ban változást állt be. Apostol Pál püspök elhalálozott. Utóda rendíthetetlen fáradozásaiért, és bátorságáért Zsarnay Lajos lett.⁵⁸ Május 1-jén iktatták be Miskolcon püspöki hivatalába, ahol a következő szavakat intézte hallgatóságához: „Legyek átokká, ha csak egy hajszálnyit is engedek jogainkból!”⁵⁹ Ezzel egy időben lelkészi állást kapott Miskolcon.⁶⁰ Püspökként is nagyon sokat fáradozott. Azon túl, hogy a kerület képviselője, kormányzása, jogainak védelmezése kötötte le szinte minden idejét, igyekezett a lehető legtöbbet megtenni az egyházkerületében lévő lelképásztorok és tanítók helyzetének jobbításáért. 1863 szomorú év volt. Óriási aszály pusztított, és a lelkészek, egyházi hivatalnokok megélhetési gondokkal küzdöttek. A gyülekezeti tagok a saját maguk mindennapi betevőjükről is alig tudtak gondoskodni, így a lelképásztorok helyzete egyre súlyosbodott. Sokan az éhhaláltól rettegtek. A nyomor enyhítése végett a holland testvérekhez fordult segítségért. A Sárospataki Kollégium Levéltárában nem, de a holland egyházi sajtóban találunk adatot a

⁵⁵ SZATHMÁRI JUDIT: A református egyház protestáns pátens elleni küzdelme. In: A Protestáns Pátens és kora. Szerk.: Baráth Béla Levente – Fürj Zoltán. Debrecen, 2010. 31. p.

⁵⁶ SZATHMÁRI, 2010. 32. p.

⁵⁷ ZSILINSZKY, 1907. 694. p.

⁵⁸ Miskolc története, 1848–1918. Főszerk.: Dobrossy István. 4/2. köt. Miskolc, 2003. 823. p.

⁵⁹ SZÍVÓS, 1866. 28. p.

⁶⁰ ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 709. p.

segítségnyújtásra. 1864. december 12-én az *Algemeen Handelsblad* című lapban a következő bejegyzést olvashatjuk: „A Holland Református Zsinat Zsarnay Lajos úrnak, a Magyarországi Református Egyház szuperintendensének kérésére 17.000 guldent küldött az ottani rászoruló gyülekezetek és iskolák megsegítésére.”⁶¹ Az összeg rendkívülisége szempontjából csak összehasonlításként jegyezzük meg, hogy ennek a lapnak egy példánya abban az időben 0,10 gulden volt.

Zsarnay Lajos élete utolsó szakaszában súlyos betegségbe esett. Életrajzi adatai nem, vagy csak szűkösen adnak hírt ezekről az évekről, így csupán azokra a visszaemlékezésekre támaszkodhatunk, melyeket halála után mondtak el és írtak le. Ezekből időnként olyan adatokra bukkanhatunk, melyek kiegészítik az eddig közölteket. Kun Bertalan halotti imádságában – melyet 1866. június 15-én mondott el a miskolci új templomban – Zsarnay életének utolsó heteiről emlékezett meg.⁶² A temetés június 13-án volt Pesten. Többen is hangot adtak szomorúságuknak. Koporsója mellett gyászbeszédet mondott Török Pál dunamelléki püspök: „Magyar református Sionunk egyik éber őre elaludott”⁶³ – jellemezte életét. Halotti imádságban esedezett Kun Bertalan lelkész a miskolci új templomban június 15-én. Prágai Lajos maklári és egri református lelkész s egyben alsóborsodi helyettes esperes a két nappal később, 1866. június 17-én Miskolcon az új templomban rendezett gyászünnepély alkalmával mondta el halotti egyházi beszédét. Ugyanezen az alkalmon emlékbeszédet tartott az elhunyt püspökről Szívós Mihály miskolci tanár. Életének utolsó szakaszáról ő árult el legtöbbet. Tőle tudjuk meg, hogy májbetegségben és vízkórban szenvedett, és az orvosok Karlsbadba küldték gyógyulás végett. „A mint üdülni kezdett, sietett orvosai tanácsát követni; de Pestnél tovább, hol édes gyermeke s testvére hűn ápolták, nem mehetett. 13-án vettük a gyász hírt, hogy szeretve tisztelt főpásztorunk nincs többé.”⁶⁴ 1866. július 8-án Sárospatakon tartottak gyászünnepélyt, ahol gyászbeszédet mondott Kun Bertalan, a Tiszáninneri Egyházkerület főjegyzője. Ezt követte Emődy Dániel akadémiai tanár és főiskolai igazgató megemlékezése. Búcsúztatása, méltatása, munkája elismerése hangzott fel minden beszédben.

A protestáns autonómiának egyik legelszántabb bajnoka volt. Tudományos működéséért (főleg a görög-magyar szótáráért) 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta. Többi műve szinte kivétel nélkül egyházi jellegű.⁶⁵

⁶¹ *Algemeen Handelsblad*, 1864. december 12.

⁶² KUN BERTALAN: Halotti ima. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete. Sárospatak, 1866. 7. p.

⁶³ TÖRÖK PÁL: Gyászbeszéd Zsarnay Lajos szuperintendens koporsója bezáratásakor. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete. Sárospatak, 1866. 3. p.

⁶⁴ Szívós, 1866. 29. p.

⁶⁵ Zsarnay-életrajz, 1865. 61. p.

